

Оригиналан научни рад

УДК 069.51:39(497.11) ; 739.2(497.11)''17/18''

ГЕМ 76 (2012), 293–301

Мирјана Маринковић
Ирена Цвијановић

ОРИЈЕНТАЛНО ПРСТЕЊЕ ИЗ ЗБИРКЕ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Апстракт: У раду се публикују натписи на прстењу и печатном прстењу које се чува у Етнографском музеју у Београду, уз краћи осврт на историјат, технике израде и облике оријенталног, а нарочито печатног прстења. Посебна пажња посвећена је печатима и печатном прстењу Турака Османлија, које репрезентују анализирани примерци. Ови делови личног накита потичу махом из 18. и 19. века, а израђени су у Пећи, Охриду, Београду, и у другим, за сада, неутврђеним местима.

Кључне речи: *накит, прстење, печат, Османско царство, Балкан, натписи, 18–19. век*

У Етнографском музеју у Београду чува се неколико комада прстења и печатног прстења насталог у време турске власти.¹ Представљају примере накита и личних печата израђених у облику прстена. Поједини се одликују префињеношћу израде, елеганцијом и естетском вредношћу, што потврђује да су Турци, као и други припадници исламског културног круга, имали развијено осећање за естетику и да је оно долазило до изражаја у изради најразличитијих предмета, како за свакодневну употребу тако и за посебне прилике.

У исламском свету, прстење је често имало калиграфску декорацију, а понекад је било украшено каменом са угравираним натписом, који је служио као печат.² Лични печат, постављен на прстен или дршку, био је коришћен за

¹ Овом приликом захваљујемо се директорки Етнографског музеја у Београду, госпођи Вилми Нишкановић, и вишем кустосу Јелени Тешић Вулећић, које су нам скренуле пажњу на збирку оријенталног прстења у њиховом музеју.

² N. Brosh, *Islamic Jewelry*, Jerusalem 1987, 51–70.

поверљива документа, писма, уговоре. Печатни прстен је ношен на малом прсту десне руке. Након ношења мастила на површину печата, натпис би био отиснут на папир. Већина натписа на исламском прстењу вековима је и на свим континентима исламског света почињала са „У име Алаха“, и речима из *Курана*. Понекад су имали уписано име власника, име његовог оца и деде, или име и молитву. Рани печати, од 8. до 14. века, углавном нису носили датум, али већина оријенталних печата од 16. века има уписан датум по хиџри. Уметничка вредност исламског прстења процењивана је на основу лепоте и стила писања, пошто је за муслимане калиграфија највиша форма уметности. Најстарији натписи били су исписани угаоним словима, карактеристичним за куфско писмо. Касније се развијају други стилови, као што су насхи и насталик.

Печатно прстење је представљало ремек-дела минијатуре. Прво прстење је украшавано у складу са раноисламском традицијом. Од 9. века уведен је нови стил са обрађеним драгуљима. Многи примерци исламског прстења украшени су гемама са урезаним натписом. Коришћено је као печатно камење, талисман и орнамент. Код печатног прстења натпис је урезан обрнуто, као негатив, док је код талисмана натпис позитив, и могао је да се чита као такав. Требало је да неки натписи донесу власнику срећу и здравље. Други су имали урезано име Алаха, пророка и исламских светаца, и служили су као талисмани. Дијамант је био најдрагоценији камен, али се користио и рубин, смарагд и бисер.

У преисламско доба постојала је традиција обраде драгог камења, које у 12. веку није имало употребну вредност, већ је коришћено у декоративне сврхе. Украшавање драгим камењем карактеристично је за позноисламски период. Камењу су приписивана магијска и талисманска својства. Понекад је боји камења приписивано магијско дејство које се преносило на власника. Сматрало се да рубин јача срце, док карнеол спречава крварење и побачај. Тиркиз је био лек за зубобољу, а смарагд за ујед змије. За разлику од раних примерака, дворско прстење из позног исламског периода је добро очувано. Национална ризница у Техерану и султанска ризница династије Османлија у дворцу Топкапи у Истанбулу поседују највеће колекције накита из позноисламског периода.³ Постоје сачувани примерци широм света, као на пример неколико печатњака у Музеју за исламску уметност у Берлину,⁴ док у Британском музеју у Лондону постоји колекција печатног прстења, у оквиру које су и печатњаци из исламског света.⁵

Мушкарци и жене су носили прстење као украс и талисман. Пошто је пророк Мухамед забранио ношење златног накита, прстење је углавном

³ N. Brosh, *Islamic Jewelry*, Jerusalem 1987, 51.

⁴ A. von Gladiss, *Schmuck im Museum für Islamische Kunst*, Berlin 1998, 68, 81, sl. 16. (Nr. 112, 110, 111, 109).

⁵ Exhibition in the British Museum: *Lasting impressions Seals from the Islamic World*, 15. December 2010 – 23. February 2011.

било од сребра и бронзе. Материјал од кога је прављено исламско печатно прстење мењао се кроз време. Најстарији примерци исламских печата од глине потичу из 7. века, и с њима су оверавана арапска документа на папирусу. Затим су прављени од олова и бронзе, а неки од раних исламских оловних печата имају траг тканине на реверсу, па се претпоставља да су коришћени за оверу затворених торби с новцем или робом. Познато је да су ране исламске оловне печате носили око врата и становници који нису били муслимани, и то је био знак да су платили порез. Након 11. века, оловни и глинени печати више нису коришћени. Од 13. века, муслимани су прихватили од Кинеза употребу мастила за оверу папирних докумената.

Турци су на Балкан донели не само нови друштвени и економски поредак, већ и нови укус и стил у примењеној уметности. Локална традиција у изради накита није у потпуности прекинута, премда је дошло до стилских промена услед оријенталних утицаја на орнаментику и технику израде. Промене у начину израде и стилу обликовања и украшавања прстења није могуће хронолошки пратити, пошто сачувани примерци накита углавном потичу из 19. века. Оријентално прстење има веома крупну круну, богатији и разноврснији орнамент.⁶ На широј територији Балкана постоје сачувани примерци слични онима који се чувају у Етнографском музеју у Београду.

Земаљски музеј у Сарајеву располаже колекцијом средњовековног накита с неколико примерака исламског печатног прстења. Прстен под инв. бр. 2848/III има двоструки обруч од позлаћеног сребра, круну с тамнозеленим каменом украшеним биљним орнаментом и натписом на турском језику, писаним арапским писмом: „Божји роб Ахмед 1768. год.“ (1181. година по хиџри).⁷ Сачуван је један турски златни женски печатни прстен с тамнозеленим каменом и натписом „Мерјем 1842. год.“ (1258. год по хиџри).⁸

У Народном музеју у Београду сачуван је турски печатни прстен из 18. века са уписаним именом власника и годином.⁹ Историјски музеј Србије поседује велику збирку средњовековног накита и неколико примерака печатног прстења.¹⁰ Печатњаци из периода 15–17. века ливени су од сребра, бронзе, месинга или легуре, и имају урезану декорацију. Печатно прстење из 19. и 20. века углавном је ливено од сребра, понекад од бакра, и такође има урезану декорацију и натписе. Примерак из Горње Клине, Србија (Инв. Бр. Е 265),

⁶ N. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo 1963, 13–15.

⁷ N. Miletić, *н. д.* 84.

⁸ Љ. Бељкашић, Прстење из збирке Етнографског одељења Земаљског музеја, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, Историја и етнографија, н. с., св. XII, Сарајево 1957, 94.

⁹ Б. Иванић, Сурет српског и турског накита, у: Иванка Зорић (ур.) *Алманах накита*, Циклус предавања о накиту одржан у Музеју примењене уметности, март–децембар 1997, Београд 2005, 36, сл. 10.

¹⁰ *Накит из збирки Историјског музеја Србије*, Београд 2003, печатњаци 15–17. века: Инв. бр. Пу 40/2617, Пу 41/2618, Пу 42/2619, Пу 43/2620, Пу 44/2621, Пу 46/3623, Пу 47/2624, Пу 48/2625, Пу 64/3265; печатно прстење из 19. и 20. века: Инв. бр. Е 265, Е 9, Е 936, Е 1568, Е 1168.

са кварцним каменом *канташем* припада исламском печатном прстењу, и има угравирани натпис на арапском језику. Кварцни камен *канташ* има црну основу с црвеним тачкицама, па се веровало да зауставља крв.¹¹ Коришћени су код прстенова код којих је глава урађена у облику обичног сребрног рама у коме се налази црни камен с црвеним тачкицама – *канташ*,¹² или наранџасти камен са светлим кристалним тачкицама – *јилдизташ*.¹³ Распрострањени су у Босни и Херцеговини, Македонији, Косову и Метохији. Овакво прстење је такође ношено у Албанији и Малој Азији.

Музеј града Београда располаже збирком накита у којој су сачувани и масивни облици народног прстења из турског периода. Овој колекцији припада прстење украшено карнеолом, полудрагим каменом карактеристичним за турско златарство (кат. 578–581; Т. XLVII/3,4).¹⁴ У касном средњем веку појављује се гломазно столоватно прстење, које се носило само за столом, које је одговарало по намени прстењу *гранаши*, употребљаваном као невестинско прстење. Столоватно прстење има истакнуту главу и широке карике, и украшено је розетама, разном профилацијом, имитацијом филиграна и гранулације (кат. 590–594, 598–599; Т. XLVIII/2, 3), а један сребрни примерак има урезане турске симболе, полумесец и звезде (кат. 588). Као хералдички мотив, звезда и полумесец јављају се на накиту босанских краљева у 15. веку.¹⁵ Постоји неколико примерака печатног прстења, од којих два имају натпис на арапском језику (кат. 428, 581; Т. XLI/2, XLVII/4). Први се датује у период 14–15. века, а други у период 17–18. века.¹⁶

Турци Османлије су били познати по изради накита, који се формом и стилем убрзо наметнуо и хришћанском становништву, и постао саставни део одевања. То се посебно односи на ђердане, наруквице, пафте или копче на појасу.¹⁷ Комадни накит, у који спада прстење, равноправно су носили и мушкарци и жене, иако су жене исказивале више пажње према ситним уметничким предметима. Прстење су израђивале кујунције, а подаци говоре да их је у првим вековима турске власти на Балкану било релативно мало. Ипак, поједини градови постали су познати по кујунџијској делатности. Највише кујунџија било је у Мостару, Фочи и Сарајеву у 17. веку, и у Ђаковици и Охриду у 18. и 19. веку. Разлог због кога су се кујунџијски и златарски занат развили знатно после турског освајања лежи у чињеници да се тек у 17. и

¹¹ Ђ. Тешић, Народни накит XIX века према збирци Етнографског музеја у Београду, *Гласник Етнографског музеја* 26, Београд 1963, 268; сада припада збирци Историјског музеја Србије.

¹² На турском 'крвави камен'.

¹³ На турском 'звездани камен'.

¹⁴ М. Бајаловић Хаџи-Пешић, *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Београд 1984, 49.

¹⁵ *Исто*, 88.

¹⁶ *Исто*, 48.

¹⁷ Марија Коџић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану*, Београд 2010, 386–387.

18. веку јавља значајнији број имућних појединаца који су куповали лични накит.¹⁸ Скупоценим накитом располагало је богато грађанство, али ни оно, судећи по досадашњим истраживањима, није поседовало значајније количине накита све до тада.

Израда печата у облику прстена била је честа код Турака и других источних народа. Израђивани су за султане, велике везире, званичнике, институције, али и за појединце, независно од друштвеног статуса.¹⁹ Службеним печатима располагале су државне институције. Пример таквог печата често се среће на тапијама које је издавала Дефтерхана, тј. Државна катастарска служба. Лични печати и печатно прстење рађени су по угледу на печатњаке највиших државних службеника и најугледнијих личности. Одликује их разноврсност израде, материјала, облика и исписаног текста. Рађени су од злата, сребра, ахата и других материјала, у складу с имовинским стањем власника. Садрже најчешће његово име, звање, неки значајан датум, попут ступања на неку дужност, или годину израде, често неки стих или изреку. С обзиром на чињеницу да је ислам прожимао све сфере живота и да је пресудно утицао на уметност и духовност, није необично срести и натписе на арапском језику, посебно ако се радило о стиху из *Курана*. Није био редак случај да кујунџија уреже и своје име. Имајући у виду колико су печати и печатно прстење били ситни, није тешко закључити колико је вештине и прецизности било потребно за њихову израду. Натписи на печатном прстењу су својеврстан пример калиграфског мајсторства. Евлија Челебија у *Путопису* наводи велики број мајстора који су се бавили израдом печата у Истанбулу, наводећи и њихова имена.²⁰ За потребе службене комуникације с турским властима, српско као и друго хришћанско становништво располагало је печатима на турском језику исписаним арабицом.²¹

¹⁸ Исто, 391.

¹⁹ Султански печати су се у почетку израђивали у облику прстена који је владар носио на руци. Касније су прављени на класичан начин, и носили су се у златној кесици око врата. Османски султани су по правилу имали четири печата. Само један је имао четвртаст облик и налазио се само код султана. Други, елипсасти у облику прстена, чувао је велики везир и носио га је око врата. Такав обичај уводи султан Мехмед II Освајач (1451–1481), који га је озаконио својом *Канун-намом* – законом – о организацији управе. Извори наводе да се велики везири нису растајали од поверених печата ни у току ноћи, па чак и то да су неки, попут Алипаше (1815–1871), одлазили у хамам носећи са собом султанов печат. Символ постављења и смењивања великог везира с положаја била је предаја односно одузимање султановог печата. Трећи султански печат чувао је управник султановог двора и настојник његових личних одаја (*has odabaşı*), а четврти је повераван благајници дворског харема. Први печат с именом великог везира направљен је 1861/62. године на захтев Кечеџизаде Фуад-паше, од када је почела пракса оверевања службених аката печатом уместо исписивања речи *sah*, која је значила да је везир одобрио њихов садржај. Службеним печатима располагале су државне институције. Пример таквог печата често се среће на тапијама које је издавала Дефтерхана, тј. Државна катастарска служба (уп. Mehmet Zeki Pakalin, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, 606)

²⁰ J. Denny, Mühür, *İslam Ansiklopedisi*, 8, İstanbul 1960, 795.

²¹ М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999, 81–83, 185.

Прстење које се чува у Етнографском музеју у Београду спада у лично прстење и претежно је декоративно. Најлепши примерак садржи неколико ајета из Курана на арапском језику и има изразиту уметничку и естетско-калиграфску вредност. Накит у муслиманском свету је под великим утицајем религије. *Куран* осуђује прикупљање накита за личну употребу (поглавља 3:14; 9:34; 43:31), али на основу тога се не може закључити да је забрањен, пошто је у *Курану* описан накит који се носи у рају (суре 18:31; 22:23; 76:15, 21).²² По традицији приписаној пророку Мухамеду, мушкарцима је забрањено ношење скупог накита од сребра и злата. Женама је дозвољено да носе накит који су добиле као свадбени поклон. У овој збирци занимљиви су и примерци тзв. талисманског прстења, које осим слова или бројки нема други садржај. Познато је да су слова у исламској трацији и уметности била готово једино средство декорације.

1. ПРСТЕН, 18-19. век

Пећ, Метохија, Србија

Сребро, ахат. Карика је релативно мала и уска. Глава је већа, четвртаста и чини је оквир у који је смештен ахат на коме је урезан арапски натпис. У средини је натпис „Allahü ekber“ ’Бог је највећи’. Око централног натписа урезана су четири ајета или стиха из суре СХП из *Курана*. Сура је названа Искреност – *Al-Ihlâs*:

*Реци: „Он је Allah – један!
Allah је уточниште сваком!
Није родио и рођен није,
и нико Му раван није.“²³*

Ливење, гравирање.

Р карике 2 cm

Н. инв. бр. 15316

²² *Kur'an*, prev. Besim Korkut, Sarajevo 1977.

²³ *Kur'an*, 667.

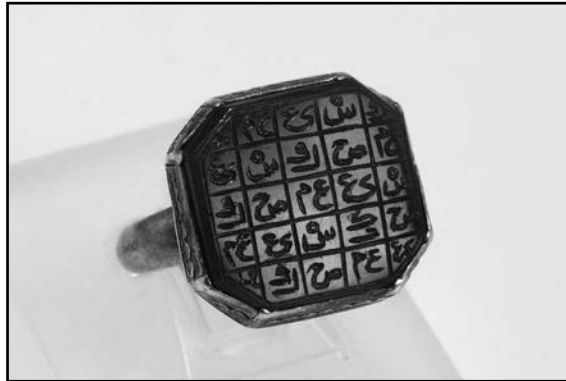
2. ПРСТЕН, 18-19. век

Пећ, Метохија, Србија

Сребро, ахат. Карика је једноставна, без украса. Глава је осмоугаона и чини је сребрно лежиште у које је смештен ахат, који је хоризонталним и вертикалним линијама подељен на квадрате у којима су урезана арапска слова. У сваки квадрат су урезана по два слова и свака комбинација слова се понавља пет пута. Ливење, резање, гравирање.

R карике 2 cm

Н. инв. бр. 15317

3. ПРСТЕН, 19. век

Непознат локалитет

Сребро, ахат. Печатни прстен с натписом. Карика се ка глави проширује и украшена је угравираним геометријским орнаментима. Глава је елипсоидна и чини је оквир у који је упасован ахат на којем је арапским словима урезано име „ABDULLAH“ и година 1287, која одговара 1870/71. години по хришћанском календару. Ливење, гравирање.

R карике 2,3 cm

Н. инв. бр. 15314

4. ПРСТЕН

Сланци, Београд, Србија

Сребро. Печатни прстен с натписом. Карика је једноставна и изливена заједно с главом. Глава је квадратна, уздужним и попречним линијама подељена на мање квадрате у којима су угравиране бројке, вероватно без посебног значења. Ливење, гравирање.

Р карике 1,8 cm

Н. инв. бр. 16464

Литература

- Бајаловић Хаци-Пешић, М. 1984. *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*. Београд.
- Белџашић, Љ. 1957. Прстење из збирке Етнографског одељења Земаљског музеја. *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Историја и етнографија, н.с., св. XII*. Сарајево.
- Brosh, N. 1987. *Islamic Jewelry*. Jerusalem. 51–70.
- Von Gladiss, A. *Schmuck im Museum für Islamische Kunst*. Berlin 1998, 68, 81, sl. 16. (Nr. 112, 110, 111, 109).
- Deny, J. 1960. Mühür. *İslam Ansiklopedisi* 8. İstanbul.
- Exhibition in the British Museum: Lasting impressions Seals from the Islamic World* 15. December 2010/23. February 2011.
- Иванић, Б. 2005. Сустрет српског и турског накита. у: Иванка Зорић (ур.) *Алманах накита*. Циклус предавања о накиту одржан у Музеју примењене уметности, март–децембар 1997. Београд, 36, сл. 10.
- Коцић, М. 2010. *Оријентализација материјалне културе на Балкану*. Београд. *Kur'an*. prev. Besim Korkut. Sarajevo 1977.

- Маринковић, М. 1999. *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*. Београд.
- Miletić, N. 1963. *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*. Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu.
- Накит из збирки Историјског музеја Србије*, Београд 2003, печатњаџи, од 15–17. века: Инв. бр. Пу 40/2617, Пу 41/2618, Пу 42/2619, Пу 43/2620, Пу 44/2621, Пу 46/3623, Пу 47/2624, Пу 48/2625, Пу 64/3265; печатно прстење из 19. и 20. века: Инв. бр. Е 265, Е 9, Е 936, Е 1568, Е 1168.
- Rakalin, Mehmet Zeki. 1983. *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Тешић, Ђ. 1963. Народни накит XIX века према збирци Етнографског музеја у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 26. Београд.

Mirjana Marinković
Irena Cvijanović

ORIENTAL FINGER RINGS FROM THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE

Summary

The Ethnographic Museum in Belgrade holds several examples of signet and talisman finger rings from the Ottoman period that are discussed in this paper. These are mainly decorative rings. The most beautiful example contains several ayat [verses] from the Quran in the Arabic language and has a distinct artistic, and aesthetic and calligraphic value. Interesting examples are the so-called talisman rings, which, except for letters or numbers, have no other content. It is well known that the lettering was almost the only ornamentation in the Islamic tradition and art. The Oriental jewelry was made in accordance with Islamic tradition. As the Prophet Muhammad forbade the wearing of gold jewelry, rings were mainly made of silver and bronze. Men were forbidden to wear expensive jewelry made of silver and gold. Women were allowed to wear jewelry they received as wedding gifts. The material from which the Islamic signet rings made has varied over time. Men and women wore rings as ornaments and talismans. Signet rings were worn on the little finger of the right hand. Those were masterpieces of the miniature, with gemma and calligraphic decoration. Most inscriptions began with "In the name of Allah" and the words of the Quran. Sometimes they were inscribed with the names of the owner, his father and grandfather, or with a name and a prayer. Early seals of the 8th to the 14th century generally did not have a date. As of the 16th century, however, most oriental seals had a date inscribed according to the Hijri calendar. Rings were made by silversmiths, and there is evidence that the first centuries of the Ottoman rule in the Balkans saw relatively few rings. However, some cities became known for their silversmith work. Most silversmiths were located in Mostar, Foca, and Sarajevo in the 17th century, and in Djakovica and Ohrid in the 18th and 19th centuries.